

## **MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN (MİLETOPOLİS?)\* BRONZ BİR HEYKEL: APOLLON**

*Turgut H. Zeyrek\*\**

### **EINE BRONZENE SKULPTUR AUS MUSTAFA KEMAL PAŞA (MİLETOPOLİS?): APOLLON**

In Üç Kurnalı Mevkii an einem Bergabhang von Melde an der Grenze zu Mustafa Kemal Paşa im Landkreis von Bursa wurden von einem Grundstückinhaber Teile einer Bronzestatue gefunden. Die Teile wurden dem archäologischen Museum in Bursa übergeben. An den Stellen wo Stücke architektonischer und bildhauerischer Art gefunden worden sind, sind Rettungsgrabungen unter der Leitung der Museumsdirektion von Bursa unternommen worden. Es tauchten in Folge einer Sondage im Bereich "A" weitere Teile der Bronzestatue auf, wonach diese Stelle als Fundort bezeichnet wurde. Der Bericht der Sondage dokumentiert den Fund zweier dem Hinterkopf der Statue zugehöriger Teile, einige Teile aus dem Bereich des Armes sowie der rechte Fuß.

Die in Mustafa Kemal Paşa gefundene Statue wurde mit vielen Statuen aus verschiedenen Orten verglichen. Durch die Vergleiche stellte sich heraus, daß die Statue viele Ähnlichkeiten mit dem Typus der jungen unbekleideten Apollon Kitharoidos aufweist. Beim Fund aus Mustafa Kemal Paşa fehlt der linke Arm. Der Kopf ist nach links gedreht, mit dem Blick auf einen bestimmten Punkt fixiert. Eine Haltung, die abgesehen von dem Apollon Kitharoidos Typus auch bei den Typen der Apollon Philesios, Omphalos-Apollon, Tiber-Apollon und dem Kasseler Apollon beobachtet werden kann. Die Möglichkeit besteht, daß die Statue aus Mustafa Kemal Paşa an seiner linken Seite - abgesehen von einer Kithara - einen weiteren Gegenstand getragen hat, wie z.B. Pfeil und Bogen oder einen Lorbeerzweig. Es wird erwähnt, daß einige Typen der Apollon Kitharoidos einen Köcher tragen. Die Statue weist auf ihrer linken Schulter Vertiefungen auf, die vermuten lassen, daß sie eine Kithara getragen hat.

Die Statue aus Mustafa Kemal Paşa steht ruhig, mit den Füßen voll auf den Boden auftretend. Das Motiv der Beine, ein tragendes und ein lockeres, kann auch bei Skulpturen der Typen Apollon Philesios, Kritios-Knabe, Tiber-Apollon und Apollon Iatros beobachtet werden; das linke Bein tragend und das rechte leicht angewinkelt, etwas nach vorne stehend. Beim Omphalos-Apollon ist das rechte Bein das tragende.

Dieser Skulpturentypus zeichnet sich aus durch Merkmale wie die Verlagerung des ganzen Geweichtes auf ein Bein, die dadurch entstehende S-förmige Körperachse und die Haltung der Schulter; eine Schulter nach hinten die andere nach oben gezogen.

Die junge männliche Skulptur aus Mustafa Kemal Paşa ist auch in Hinblick auf seine Haartracht mit anderen verglichen worden. Der Kopf der Skulptur zeigt eine Annäherung an Beispiele aus der Zeit des strengen Stils. Der vom Hinterkopf nach vorne gezogene Haarzopf, der über der Stirn geknotet wird und die darunter hervorkommende Haarmähne zeigen den Einfluß des strengen Stils auf diese Skulptur. Die Haartracht der Skulptur zeigt Ähnlichkeiten mit der des Omphalos-Apollon, der der alten männlichen Skulptur, die am Kap Artemision aus dem Meer geholt wurde und mit der des Tiber-Apollon. Aus diesen Informationen kann geschlossen werden, daß die Statue aus Mustafa Kemal Paşa eine Kopie eines Originals aus griechischer Zeit ist und um 460-450 v. Chr. zu datieren ist. Eine Zuordnung des Originals zu einem bestimmten Bildhauer gestaltet sich als schwierig. Der Einfluß der auf den Schöpfer des Omphalos-Apollon, der alten männlichen Skulptur, die am Kap Artemision aus dem Meer geholt wurde und auf den Schöpfer des Tiber-Apollon gewirkt hat, hat ebenso auf den Schöpfer dieser Skulptur gewirkt. Man möchte eine Verbindung zwischen dem Omphalos-Apollon und Kalamis herstellen, jedoch sind keine Werke des Kalamis eindeutig beschrieben worden.

Es ist versucht worden, den Fundort der Statue der antiken Stadt Miletopolis zuzuordnen. Die unternommenen Untersuchungen und Forschungen in Mustafa Kemal Paşa reichen jedoch nicht für eine solche Zuordnung aus. Eine Beantwortung der Frage zu der Produktionsstelle oder den Aufstellungsort ist nicht möglich. Ein für den Bau einer Autobahn gesetzte 50 m breite und 200 m lange Schnitt durch einen Hügel führte zum Fund der jungen männlichen Statue zusammen mit einigen architektonischen Stücken. Diese Stücke können anhand ihrer Verzierungen in das zweite Viertel des 2. Jh. n. Chr. datiert werden. E. Schwertheim beschreibt einen Tempelbau aus dem Gebiet Mustafa Kemal Paşa, der zum Ehren Kaiser Hadrians als Zeus Soter und Olympos errichtet wurde. Der Fundort der Statue ist vermutlich in diesem Haupttempel der Antiken Stadt gewesen. Die Erbauung bzw. die Erneuerung des Tempels hängt mit dem Besuch Hadrians zusammen. M. Sahin konstatiert, daß Hadrian in Miletopolis aufgrund der großzügigen Hilfeleistungen, die er nach dem großen Erdbeben im 1. Jh. n. Chr. leistete, insbesondere für Restaurierungen und Renovierungen der heiligen Orte, wie Tempeln, großes Ansehen genoß. Vermutlich ist die Statue des Bronze Apollon im 2. Jh. n. Chr. im Zuge dieser Erneuerungsarbeiten an diesem Heiligen Ort aufgestellt worden.

Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan heykeltraşlık eserleri içerisinde bir genç erkek heykeli (Apollon)<sup>1</sup> yer almaktadır; buradaki çalışmada üslup ve

\* Miletopolis, Kuzeybatı Anadolu'da antik dönemin önemli merkezleri (Daskyleion/Apollonia, Kyzikos, Troia, Nikaia, Nikomedia, Kyzikos-Pergamon) arasındaki antik yolların kavşak noktasında ve bu önemli

tipoloji açısından heykelin değerlendirilmesi amaçlanmıştır<sup>2</sup>. Bu amaç doğrultusunda Bursa Müze Müdürlüğü ve TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden gerekli çalışma izinleri alınmıştır<sup>3</sup>.

### I. HEYKELİN BULUNTU YERİ VE DURUMU

Bursa iline bağlı Mustafa Kemal Paşa ilçesi sınırları içerisinde kalan Melde Bayırı, Üç Kurnalı Mevkii adı verilen yerde arazi sahibi tarafından bronz bir heykele ait parçalar bulunmuştur (Dedeoğlu 1977: 13). Ele geçen parçalar, T. C. Kültür Bakanlığı Bursa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. Mimariye ve heykeltraşiye ait parçaların ortaya çıktığı bu alanda Bursa Müze Müdürlüğü'nce kurtarma kazısı yürütülmüştür. Yapılan çalışma kapsamındaki "A" sondajı alanı, bronz heykelin diğer parçalarının buluntu yeridir. Sondaja ait kazı raporunda bronz heykelin başının arka kısmına ait iki parça, kollara ait bazı parçalar ve sağ ayağın ele geçtiği bilgilerine de yer verilmiştir (Akat 1977: 5-6; Dedeoğlu 1977: 13).

Heykelin kazı sırasındaki buluntu durumunu Bursa Arkeoloji Müzesi arşivi ve yayınlanmış kurtarma kazısı raporu ekindeki fotoğraflar belgelemektedir (Akat 1977: Res. 8). Bu bilgilere göre heykel, beş büyük parça

---

merkezlerin ticari, politik ve sanatsal etkisinde olmalıydı. Kentin kurulduğu yer hakkında mevcut bilgiler yetersizdir. Karayolları Bursa Bölge Müdürlüğü'nce 1975 yılında Bursa - İzmir yeni karayolunun yol yapım çalışmaları sürdürülürken, Mustafa Kemal Paşa - Karacabey arasında kalan alanda tanımlanamayan antik yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır (Akat 1977: 5; Schwertheim 1983: 90). T C Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.08.1975 tarihli izni ile bu alanda Bursa Müze Müdürlüğü'nce kurtarma kazısı yürütülmüştür (Akat 1977: 5). Anılan çalışmanın ön raporu Mustafa Kemal Paşa'da tanımlanmak istenen antik bir kentin (Miletopolis ?) mimarisi ile ilgili somut bilgiler ortaya koyan ilk kaynaktır. Antik kentin (Miletopolis ?) yayılım alanı, bu kalıntılar ile belirlenmek istenir ve Melde Bayırı mevkiindeki fazla yüksek olmayan tepeliklerin yamacında Kuzeybatı - Güneybatı doğrultusunda geliştiğinden söz edilir (Bkz.: Schwertheim 1983: 90). Her ne kadar bu bulgular antik Miletopolis kenti ile bağlantılı değerlendirilmek isteniyorsa da ancak, ileride yapılacak kapsamlı araştırmalar ve kazılar bu konulara açıklık getirecektir (Karş.: Schwertheim 1983: 103-120; Şahin 2000: 19-21).

\*\* Dr. Turgut Hacı Zeyrek, Arkeolog, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi TR-34459 Beyazıt-İSTANBUL, zeyrekturgut@yahoo.de

<sup>1</sup> Müzenin kazı çalışmalarında bulunmuş bronz bir heykel, Env. No: 7572; Dedeoğlu 1977: 13

<sup>2</sup> Bronz erkek heykelin buluntu durumu hakkında kazı raporunda kısaca bilgi verilmiş/tanımlanmıştır bkz.: Akat 1977: 5-6; Ayrıca, yayınlanmamış bir yüksek lisans tezinde kısaca bu heykele de yer verilmiş, Miletopolis Tipi ismiyle gruplanmıştır. Bkz.: Bilici 2002: 20, K. 28, Lev. 14 a-b (İl. Anadolu'da Apollon Betimleri, A- Ayakta, d- Diğer Tipler 2)

<sup>3</sup> Bursa Müze Müdürlüğü ve TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkilileri çalışmanın gerçekleşmesi için gerekli izinleri vermiş ve yakın ilgilerini esirgememiştir (TC Bursa Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Müze Müdürlüğü'nün 27.05.2002 gün ve 709/516 sayılı yazısı; TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13.06.2002 gün ve 9346 sayılı yazısı). Anılan kurumların sayın yönetici ve çalışanlarına yakın ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmadaki fikirlerimi destekleyen ve yapıcı katkılarını esirgemeyen sayın Prof.Dr. Elif Tül Tulunay'a şükran borçluyum. Çeşitli yardımlarını esirgemeyen sayın Ali Akkaya, Ahmet Aydın, Funda Ünal ve değerli arkadaşım Tune Phillip'e, ayrıca Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin sayın yetkililerine teşekkür ediyorum.

halinde gün ışığına çıkmıştır: baş, gövde, sağ kol, sol bacak ve sol ayak. Heykel parçalarının yüzeyi korozyonlu ve toprak kaplıdır. Mevcut parçalar, İstanbul Arkeoloji Müzesi laboratuvarında restore edilmiş ve konservasyonu yapılmıştır (Res. 1 ve 2).

Başın arka kısmı boyuna kadar bölümüyle eksiktir. Boynun sol yanı aldığı darbe ile dışa açılmıştır. Sol kol omuz başlangıcından itibaren; sağ el yüzük parmağı orta eklemden itibaren; sol ayak tabanı tümüyle kırık ve eksiktir. Sağ kalça ve sağ üst kol arka kısmında çatlaklar ve ezilmeler görülür. Sol ayak tabanı kırık ve eksiktir.

Bu çıplak genç erkek heykelinin tasvir tipinin belirlenmesinde karşılaşılan en büyük sorun heykelin kimliğini belirleyecek somut bir atribüsünün olmamasıdır. Buna rağmen heykelin gövde ve başının işlenişindeki detayları orijinalinin ait olduğu dönemi belirlemeye, tipoloji ve stil tespiti yapmaya yardımcı olur. Anılan tespitlerin yapılması için öncelikle heykelin genel bir tanımının yapılması gerekir.

## II. GENEL TANIM

Bursa Arkeoloji Müzesi, Envanter No: 7572

Bronz

Yükseklik: 1.63 m.

Ayakta duran çıplak erkek heykelidir (Res.1-2). Sol bacak taşıyıcıdır. Sol ayağın tabanı kırık ve eksiktir, ancak buna rağmen ayağın duruş şeklinden tabanıyla yere düz bastığını anlamak mümkündür. Serbest sağ bacak, kalçadan başlayarak öne ve yana açılır, dizden geriye hafif kıvrılır ve ayak tabanı sağ yana dönük halde tabana düz basar.

Gövdenin kas yapısı belirgin, ancak dolgun değildir. Göğüs başları, penis ve testis detayları belirtilmiştir. Sağ omuz yukarıda, sol omuz aşağıdadır. Gövdenin üst kısmında burkulma belirgindir.

Baş sol yana dönük ve hafif öne doğru eğiktir. Başın mevcut kısmı saç stili hakkında yeterli bilgiyi verir (Res.3). Başın tepe noktası, başı iki yandan saran ve alın üzerinde uçları düğümlenen saç örgüsü ile sınırlıdır, tepe noktası basık yayvan yarım yuvaraktır. Eş merkezli geniş "S" biçimli stilize perçemler,

tepe noktası yüzeyinde düz bezek oluştururlar; kalın çizgiler ayrı ayrı saç perçemlerinin sınırlarını, daha ince çizgiler ise saç tellerinin detaylarını belirler.

Başın mevcut iki yanından başlayıp öne doğru incelerken uzanan bir saç örgüsü vardır. Örgü boğumlarında kalın ve ince çizgilerle saç tellerinin detayları belirtilmiştir. Örgünün iki yandan gelen uçları başın ön kısmında, alın üzerinde orta noktada birleşir ve burada düğüm yapar. Düğüm uçlarından biri sağ, diğeri sol yana geniş kıvrımlıdır. Örgü boğumları üzerinde belirli aralıklarla yerleştirilmiş birbirine paralel iki sıra çivi yer alır. Bu çivilerden bazıları üzerinde ince metal levha kalıntıları vardır.

Saç örgüsü altından çıkan perçemler yanyana geniş "S" kıvrımlı kakkül oluşturur; uçları sağ ve sol yöne doğru spiral bukleciktir. Alın üzerinde onbir saç perçemi sayılır ve bunlar alın iki yanda şakaklara kadar çevreleyip, sınırlar. Sağ ve sol şakak üzerindeki perçemler, alın üzerindeki perçemlerden daha büyük ve dolgundur, ayrıca spiral buklecikleri geniştir. Bunlardan sağ yanda bulunanların ucu sola, sol yanda yer alanların ucu ise sağa doğru spiral yapar. Sağda üçüncü ve dördüncü perçemlerin uçları sağa; beşinci, altıncı ve yedinci perçemlerin uçları sola spiral bukleciktir. Perçemlerin uçları, alının sol yanından ortaya doğru yine belirli bir düzenle ayrı ayrı spiral buklecikler oluşturur; soldan üçüncü perçem sola, dördüncü ve beşinci perçemlerin uçları ise sağa kıvrılır.

Sağ şakakta, kulak üzerini kapatan perçemler ayrı bir grup oluşturur. Bunlar, alın üzerinde olduğu gibi saç örgüsünün altından tutamlar halinde çıkıp, sağ kulak üzerinde üst üste iki sıra oluşturur. Perçemler, önde ve arkada daha büyüktür. Geniş spiral buklecikli perçem uçları, ortadaki küçük spiral buklecikleri çevreler. Ortadaki küçük perçemlerden iki saç tutamı yatay işlenmiştir ve alttaki perçem sırasına katılan iki küçük saç perçemini kavrar.

Sağ kulağın arkasından çıkan saçlar iki bukle oluşturur ve omuza doğru iner. Bu buklelerin yüzeyinde üç derin kazıma çizgi arasında ince çizgilerle saç tellerinin detayları işlenmiştir. Bukleler, yuvarlak spiral kıvrımlıdır ve aşağı doğru incelen açılmış yay görünümü verirler. Kulak arkasından sarkan bukleler ile aynı noktadan çıkan üç saç tutamı, enseye doğru yatay uzanan geniş bir örgü oluşturur. Bu saç örgüsü yukarıda tanımlanan örgüye paralel ve onun hemen altında yer alır. Saç örgüsüne ait yalnız üç düğüm mevcuttur. Başın arka kısmı bu düğümlerin ucundan itibaren kırık ve eksiktir.

Başın sol yanında bir perçem kümesi sol kulağın üzerini kapatır. Perçemler sağ yanda olduğu gibi üst üste iki sıra oluşturur. Perçem uçları ayrı ayrı spiral bukleciklidir. Alttaki perçemlerin uçlarından üçü geriye, ikisi de öne doğru kıvrılır. Başın arka kısmı bu saç kütesinden itibaren kırık ve eksik olduğundan tanımlanamıyor.

Saç perçemleri alnı kakhül oluşturarak, şakaklarda ise dolgun ve göz hizasında yüze doğru taşkın şekilde çevreler. Alın ve yüz yuvarlak hatlıdır. Yüz çeneye doğru uzar ve oval bir çene ile bağlanır. Gözler simetriktir. Göz yuvarlağı ve göz merceği ayrı maddelerdendir. Göz yuvarlakları in situ ve beyaz camdan yapılmıştır. Keskin hatlarla belirtilmiş kaş çizgileri burun ile birleşir. Burun iki yanda keskin hatlıdır ve alnın uzantısı görünümündedir. Burun deliği yuvarlaktır. Burun kanalının iki yan yüzeyi üçgen alan oluşturur, yüze bağlantısı yuvarlatılmış hatla olur. Ağız hafif açıktır. Alt dudak etlidir ve dışarı doğru hafif çıkıntı yapar. Çene ile alt dudak arasında çukurluk oluşur.

Kısa silindirik boyunun arka bölümü kırık ve eksiktir. Boyun, başın hareketiyle bağlantılı olarak sol yana ve öne eğiktir. Boynun sol yanı, heykelin bu bölgeye aldığı bir darbeden dolayı yana açılmıştır. Ancak, boynun sağ yanının sol yandan daha uzun olduğu belirgindir.

Sağ kol, omuz başlangıcından aşağı, dışa açık biçimde sarkar, dirsekten açı yaparak kıvrılır ve sağ el baş parmağı ile vücuda birleşir; el ve parmaklar bel kıvrımını kavrayacak şekildedir, ancak el ve parmakların baş parmak hariç gövde ile teması yoktur. Sağ el yüzük parmağı ortadan, sol kol ise omuz başlangıcından kırık ve eksiktir. Sol göğüs üzerinde, sol koltuk altı yönüne doğru bir çukurluk vardır.

### III. BENZERLERİ İLE TİPOLOJİK VE STİLİSTİK KARŞILAŞTIRMA

Heykelin yukarıdaki tanımı, benzerleri ile birlikte karşılaştırma yapmaya ve değerlendirmeye yardımcı olmaktadır. Serbest duran, mimariye bağlı plastik eserler ile mezar stelleri ve adak levhalarında görülen figürlü sahneleri konu alan araştırmalarda, üretildiği yeri, ustasını, ait olduğu dönemi ve üslubunu belirlemek için genellikle benzerleri ile tipolojik ve stilistik karşılaştırma yapılır. Bu çalışmaya konu genç erkek heykelinin

nitelendirilmesinde de aynı yöntem yararlı olacaktır. Tanım sayesinde öncelikle heykelin kimliğine ait tesbitler yapılabilir.

### A. HEYKELİN KİMLİĞİ VE TİPİ

Bronz genç erkek heykelinin buluntu yerinin de içinde kaldığı alan, Miletopolis'in lokalize edilmek istendiği yerdir (Schwertheim 1983: 90). Bu doğrultuda heykeli öncelikle Miletopolis buluntularıyla birlikte irdelemek gerekir. Miletopolis kökenli buluntuların genel bir değerlendirmesi yapıldığında Apollon betimlerinin yer aldığı adak levhalarının sayıca fazla olduğu anlaşılır (Bkz.: Şahin 2000: 86), bu da tanrının kentteki ayrıcalıklı saygınlığını, özel yerini işaret eder. Miletopolis kökenli adak levhaları üzerinde Apollon, göğüs altında kemer ile bağlı uzun khitonlu ve mantolu, sol elinde kithara taşır biçimde betimlenmiştir (Bkz.: Şahin 2000: 86). Adak levhalarındaki yazıtlarda ise tanrı Apollon'un dört ayrı isim sıfatı okunur; Apollon Daphnousios, Apollon Deonteios, Apollon Libotenos ve Apollon Kratesanos (Şahin 2000: 87).

Adak levhaları dışında Miletopolis sikkelerinde de Apollon olarak nitelenmek istenen sikke ön yüz tipi vardır. Miletopolis'in MÖ 4. yüzyıl sikkelerinde ön yüz tipi olarak sağ yöne bakan genç erkek başı kullanılmıştır. E. Schwertheim'a göre, bu baş betimi Miletos kentinin kurucusu Apollon'a ait olmalıdır (Schwertheim 1983: 117). Miletopolis'in efsanevi kurucusunun da Miletoslular olduğu söylenir, ancak bu kanıtlanamaz (Şahin 2000: 18). Sikke tipi gerçekten Apollon kabul edilirse, tanrının kentteki önemli yeri bir kez daha vurgulanmış olur.

Miletopolis'de Apollon ile ilgili bulgu ve buluntular yukarıda görüldüğü gibi oldukça fazladır, Miletopolis kökenli adak levhalarını konu alan çalışmada yalnız bir adak levhası üzerinde Dionysos betimi tespit edilmiştir<sup>4</sup>. Tanrı, burada alışılmışın dışında zırh giymiştir. Dioysos'un genç erkek olarak betimlendiği tiplerini Anadolu içinden ve dışından heykeltraşi buluntuları ile örneklemek mümkündür<sup>5</sup>. Ancak, bunlar ile Bursa'daki bronz genç erkek heykeli arasında

<sup>4</sup> Bkz.: Şahin 2000: 94-95; İdeal görünümü genç erkek heykellerinde saç örgüsü veya bir saç bandı ile toplanmış uzun saç, uzun saç buklelerinin omuzlara inmesi, Hellen sanatında Dionysos ve Apollon betimleri için belirleyicidir. Bursa'daki heykeli tanımlamada da sağ omuza inen uzun saç bukleleri yardımcı olabilir.

<sup>5</sup> Karş.: Genç erkek biçiminde betimlenmiş Dioysos örnekleri, Campi Flegrei'deki Arkeoloji Müzesinde korunan Dionysos heykelleri, [www.ulixes.it/Baia/ Castello di Baia:sede del Museo Archaeologico dei Campi Flegrei](http://www.ulixes.it/Baia/Castello%20di%20Baia:sede%20del%20Museo%20Archaeologico%20dei%20Campi%20Flegrei) ve bkz.: Piccottini 1968: 14, No: 6 Dionysos, Lev. 8; Dionysos örnekleri için ayrıca bkz.: Pochmarski 1974; Zanker 1974: Lev. 78, Res. 1, 4-5. Anadolu kökenli olup, Antalya'dan yurt dışına kaçırılan, İsviçre'de ele geçirildikten sonra 16 Ekim 2002'de Türkiye'ye iadesi kabul edilen, MÖ 2. yüzyıla ait bir bronz Dionysos heykeli için bkz.: Milliyet Gazetesi, 29 Kasım 2002, s. 15 ve Radikal Gazetesi 29 Kasım 2002, s. 24.

tipolojik benzerlik tespit edilememiştir. Yukarıda Miletopolis-Apollon arasında yakın ilişkiyi ortaya koyan bilgiler, Mustafa Kemal Paşa kökenli heykelin öncelikle Apollon betimleri ile birlikte değerlendirilmesinin yararlı olacağını gösterir.

Apollon'a ait birbirinden farklı sıfatlar/ön adlar<sup>6</sup> onun birçok farklı betimlemesini de belirler. Bu tipler arasında en önemli ortak özellik, erkek güzelliğinin ve gençliğinin simgelenmiş olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa kökenli bronz genç heykeli de ideal genç erkek tipinin özelliklerine sahiptir. Başın sola dönüş hareketi, bakışların bir noktaya yoğunlaşması heykelin sol yanında tuttuğu bir nesneyi veya sol koluyla bir hareket yaptığını işaret eder. Sol kol eksik olduğundan sol kol ile yapılan iş tam açıklanamaz. Ancak, gövdenin ön kısmının sol yanında, sol koltuk altından göğüse doğru bir çukurluk mevcuttur. Bu alandaki çökme heykelin aldığı bir darbeden meydana gelmemiştir. Çukur olan alanın yüzeyi yumuşak bir kıvrım yapar ve bilinçli yapılmış izlenimi verir. Sol kolun hareketi ile bu çukurluk alana oturması da mümkün değildir. Böyle bir harekette kolun sert kıvrım yaparak sağ yöne uzanması gerekirdi. Bu da başın dönüş hareketi, bakışların yoğunlaştığı yön ve sağ kolun duruşu ile uyumsuzdur. Sol kolda taşınan bir nesnenin gövdeye dayanarak taşınması, sol yandaki çukurluk için muhtemel açıklamadır. Bu da hemen kitharayı dolayısıyla Apollon Kitharoidos tipi fikrini verir.

Miletopolis kökenli adak levhalarında sıklıkla "Apollon Kitharoidos" tipi ile karşılaşılır (Şahin 2000: 87-88). M. Şahin, Propertius'un "Ve, sonunda bilici tanrı..... , uzun elbise giydi, müzikle sesini yüceltti" dizesindeki tanımı<sup>7</sup> yardımıyla Apollon'un Kitharoidos tipi için uzun saç ve uzun giysiyi belirleyici kabul eder<sup>8</sup>. Kithara ve lyra, bazen de okluk, Kitharoidos tipinin atribüleridir (Lambrinudakis 1984: 208). Ancak, Bursa'daki genç erkek heykeli çıplaktır. Aslında, Apollon Kitharoidos tipinin MÖ 5. yüzyıldan itibaren çıplak veya yarı giyimli, khlamyıs veya himationlu, betimlerinin de yapılmaya başlandığı bilinir (Lambrinudakis 1984: 208; Landwehr 2000: 6). Bu çıplak ve yarı giyimli tip

<sup>6</sup> Arkhegetes (=kentleri kuran ve koruyan), Didymeus (= karar bildiren; Wernicke 1896: 49-50), Kareios (Parke 1985: 181, 183; West 1967: 183-188; Heinrichs 1969: 31-37; Carratelli 1963/64: 252-357), Kitharoidos (Ziegler 1969: 223), Klarios (= bilici, kötülüklerden arıttıcı; Şahin 1999: 208), Krateanos (Robert 1955: s. 134-135; Benndorf/Niemann 1884: 153-154; Taşlıklioğlu 1963: 127), Kurt Öldüren (Sophokles, Elektra 7), Kurt Soylu (Aiskhylos, Agamemnon 1257), Lairbenos (Roscher 1894-1897: 1802-1803; Wernicke 1896: 58; Taşlıklioğlu 1963: 152-153), Nomios (=çoban; Erhat 1999: 49), Okçu (Homeros, İlyada i. 14), Parnops (Taşlıklioğlu 1954: 14), Phoibos-Lykios/Lykeios (= ışık, ışık saçan; Taşlıklioğlu 1954: 12-23), Smintheus (= fare yakalayan; Nilsson 1906: 142).

<sup>7</sup> Propertius, II.31.15-16

<sup>8</sup> Bkz.: Şahin 2000: 88; Ayrıca karşı: Landwehr 2000: 6; Apollonun MÖ 5. yüzyıl vazo resimlerinde uzun saçlı betimlenmeye başlandığı görülür bkz.: Lambrinudakis 1984: 200, No:83-84; 243, No:469.



örnekleri, Hellenistik Dönem'de yaygınlaşır. Roma Dönemi'nde de çıplak ve yarı giyimli Apollon tipinin yapılmasına devam edilir (Lambrinudakis 1984: 208). Bu heykeller Apollon'un müzisyen kökenli olmayan orijinal heykellerinden etkilenilerek yapılmışlardır.

Apollon Kitharoidos tipinin çıplak örnekleri ile Mustafa Kemal Paşa'da bulunmuş heykel karşılaştırıldığında tipolojik benzerlikler tesbit etmek mümkündür; bu Kitharoidos tipi grubuna giren heykellerden bazılarında sağ elin baş üzerine koyulması karakteristiktir (Flashar 1992: 158; Nagele 1984: 77-100). Apollon Lykeios tipi olarak isimlendirilen bu heykel tipinin orijinali bronzdan yapılmıştı ve Atina'daki Lykeion Gymnasiumu'nda durmaktaydı. Lukianos bu heykeli sol elinde ok ve yay ile, sağ eli ise başının üzerinde tanımlar<sup>9</sup>. Anılan heykelin sadece Roma Dönemi'ne ait kopya ve varyasyonları günümüze gelmiştir (Lambrinudakis 1984: 184, No: Apollon 39 a-z). Sol elde kithara tutmak yerine bazen omuz mantosunun tomarınının kavrandığı ve elin sol kalçaya dayalı biçimde durduğu betimlere de rastlanır (Flashar 1992: Res. 95). Bursa'daki genç erkek heykelinin mantosu yoktur, ancak sol yerine sağ eli kalçaya dayalıdır.

Mustafa Kemal Paşa kökenli heykelin sağ elinin parmak uçları ile kalçaya dayalı motifi Apollon Kitharoidos tiplerinde görülmez. Ancak, benzer hareketi yapan Kitharoidos tipleri vardır. Apollon Belvedere etkili bir Apollon Kitharoidos tipinde, sağ el kalçaya dayalıdır ve elinde bir plektron tutar, sol bacak taşıyıcı, sağ bacak ise geride serbesttir ve sadece ayak parmakları ile yere basar. Ayağın bu hareketi adım atar izlenimi verir. Leptis Magna hamamında ortaya çıkarılan bu mermer Apollon Kitharoidos örneği Antoninler Dönemi'ne (MS 2. yüzyıl) tarihlenir, ancak MÖ 4. yüzyıl etkisi taşır (Lambrinudakis 1984: 209, No:197). Mustafa Kemal Paşa kökenli heykelde sağ bacak önde ve yere tam basar. Ayrıca, heykelin parmakları açık olduğundan elinde plektron veya başka bir nesne tuttuğu söylenemez.

Mustafa Kemal Paşa'da ortaya çıkarılan bronz heykel, Kitharoidos tipleri dışında Apollon Philesios tipi ile de karşılaştırılabilir.

“Apollon Philesios” heykeli, Sikyonlu heykeltıraş Kanakhos'un Didyma Apollon Tapınağı için yaptığı bronz kült heykelidir (yaklaşık MÖ 500)<sup>10</sup>. Antik kaynakların verdiği bilgilere göre, heykel bronzdan yapılmıştı ve bir kaide

<sup>9</sup> Lukianos, *Anach.*, 7

<sup>10</sup> von Stradonitz 1904: 786; Simon 1957: 38; Pausanias, i,16,3; ii,10,5; xi,10,2

üzerinde ayakta durmaktaydı<sup>11</sup>. Heykelin Hellenistik Dönemden itibaren sıklıkla kopyalanmış olması, onun tanınan ve sevilen bir heykel tipi olduğuna işaret eder. Kopyalarının yardımıyla heykelin genel tanımı yapılabilir; sağ bacak taşıyıcı, sol bacak serbesttir. Sol bacak hafif öne adım atmıştır. Sağ kol dirsekten kıvrıktır ve öne uzattığı elinde bir geyik taşır. Sol kol yanda serbest aşağı sarkar elinde yay tutar. Mustafa Kemal Paşa buluntusu bronz heykelin sol bacağı taşıyıcı, sağ bacağı serbesttir. Philesios tipinin repliklerinde kol ve bacakların hareket yönleri değişebilmektedir, ancak Mustafa Kemal Paşa kökenli heykelin sol yanında kithara dışında bir nesne taşımış olabileceğini kanıtlamaları önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa kökenli genç erkek heykelinin sakin, yere tam basan atlet ve Apollon tiplerine benzerlikleri mevcuttur.

Atina Akropolündeki Pers enkazında ele geçen ve “Kritios Genci” olarak isimlendirilen genç erkek heykeli ile Mustafa Kemal Paşa buluntusu heykel karşılaştırılabilir<sup>12</sup>. Her iki heykel de yere sakin, sağlam basmaktadır. Sağ bacaklar serbesttir. Bacakların üst kısımları hafifce öne açı yapar. Sol bacaklar ise taşıyıcıdır. Gövde aksı bacakların hareketine uyar. Sol kalça yukarıda, sağ kalça aşağıdadır. Bacakların ve kalçaların bu hareketi vücut aksında hafif “S” oluşturur.

Omphalos Apollonu<sup>13</sup> (Res.5) ve Mustafa Kemal Paşa heykelinde (Res.1-2), vücut ağırlığının bir bacak üzerinde oluşu, buna bağlı biçimde vücut aksının hafif “S” şekli alışı iki heykeli birbirine yakınlaştırır. Her iki heykelde de baş yana dönüktür. Omphalos Apollonu’nun başı sağa, Miletopolis heykelinin başı ise sol yana bakar.

Stephanos Atleti olarak isimlendirilen heykel, Roma’da Villa Albani’de ortaya çıkarılmıştır (Ridgway 1967: Fig. 18). Orijinali Hellen kökenli olması gereken bir heykelin Roma kopyasıdır. Sakin duran heykelin ayakları yere tam basar. Sol bacak taşıyıcı, sağ bacak ise hafif önde serbesttir. Sol kol dirsekten yukarı doğru kıvrıktır. Heykelin başı hafif sol yana dönüktür. Bakışlar ise sol ele yoğunlaşmıştır. Sağ kol yanda, elinde ise ruloya benzer silindirik bir nesne tutmaktadır.

<sup>11</sup> Bkz.: Pausanias i,16,3; ii,10,5; xi,10,2

<sup>12</sup> Kritios Genci, Atina Akropolis Müzesinde korunmaktadır, Env. No: 698. Heykel MÖ 480 yıllarına tarihlenir, Lullies 1956: 50, Res. 85-87; Ridgway 1970: Res. 41; Stemmer 1995: B 35, 161-162

<sup>13</sup> Orijinali MÖ 470/460 yıllarına tarihlenen Omphalos Apollonu tipinin çok sayıda kopyası ve varyantı vardır, Atina Tiyatrosunda bulunmuş kopyası ile tanımlanır, bu kopya MÖ 2. yüzyıla tarihlenir. Sol elinde yay, sağ elinde ise bir kase taşır. Ridgway 1970: Res.97

Yukarıda ideal görünümlü genç erkek heykelleri ile yapılan karşılaştırmalar Mustafa Kemal Paşa'da ortaya çıkarılan genç erkek heykelinin çıplak ayakta duran Apollon Kitharoidos, Apollon Philesios, Kritios Genci, Omphalos Apollonu ve Stephanos Atleti ile tipolojik yakın benzerliklerini ortaya koymuştur. Bu heykellerde taşıyıcı bacaklar ile yere düz basan serbest bacakların hareketi ve yana dönük başın bakışlarının belirli bir noktada yoğunlaşması ortak özelliklerdir. Ancak, bunlarda bacakların hareketi ve başın dönüş yönü değişebilmektedir.

### B. SAÇ ÜSLUBU

Mustafa Kemal Paşa'da ortaya çıkarılan heykelin başı (Res.3), Arkaistik özellikler taşır, ancak Sert Üslup Dönemi baş örneklerine yakınlık gösterir. MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen orijinal veya bunların kopyası olan erkek başlarının saç tepe noktasından çıkıp dağılır, ensede çapraz yapıp gelen saç örgüsü uçları ise alın üzerinde düğümlenir (Trillmich 1973: 252).

Olympia Zeus tapınağının batı alınlığına ait genç erkek figürünün<sup>14</sup> kahkül perçemleri saç örgüsü altından çıkar. Perçemlerin tam yuvarlak spiral buklecikli uçları alın üzerinde iki sıra oluştururlar. Perçemlerin spiral biçiminde kıvrılan uçları tam yuvarlak işlenmiştir. Ayrıca, perçemler birbirinden derin çizgilerle bariz biçimde ayrılır. Kahkül perçemleri ve şakaklardaki perçem kümelerinin saç örgüsü altından çıkan motifi, Mustafa Kemal Paşa heykeli ile benzerlik gösterir. Ancak, işçilikteki dönem farkı belirgindir.

Kap Artemision'da gün ışığına çıkarılmış bronz erkek heykeli (Zeus veya Poseidon?) halen Atina Milli Müze'de sergilenmektedir<sup>15</sup>. Heykel, MÖ 460 veya sonraya tarihlenir. Orijinal bir heykeldir. Sakallı yaşlı bir erkek tipi söz konusudur. Ancak saç örgüsü ve kahkül perçemleri, Mustafa Kemal Paşa buluntusu genç erkek heykelinin saç motifi ile yakınlık gösterir (Karş. Res.3 ve Res.4). Her iki heykelde kalın saç örgüsü, iki yanda kulaklar arkasında toplanan saç tutamlarının örülerek ensede üst çapraz yapıp dönmesi, başı sarması, örgü uçlarının alın üzerinde düğümlenmesi, kahkül perçemlerinin bu örgü altından küçük perçemler halinde çıkması özellikleri ile benzeşir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa heykelinin başında görülen, şakaklardaki uçları kıvrımlı küçük perçemlerin oluşturduğu kulakların üzerine taşan perçem kümesi ve kulak arkasından aşağı

<sup>14</sup> Bkz.: Ashmole/Yalouris 1967: Lev. 106-107; Landwehr 1985: Lev. 108b; Lullies 1956: 54, Res. 120-121  
<sup>15</sup> Env. No: 15161; Bkz.: Lullies 1956: 55-56, Res.128-131; Landwehr 1985: 113, Lev.109; Ridgway 1970: Res.99

sarkan açılmış spiral biçimli saç kıvrımları, Kap Artemision heykeli başında yoktur.

Yukarıda kısaca tanımlanan Omphalos Apollonu<sup>16</sup> ile Mustafa Kemal Paşa kökenli genç erkek heykelinin alın üstü ve şakakları kapatan perçemleri karşılaştırıldığında en fazla benzerlik bunlarda görülür.

Kassel'de sergilenen MS 2. yüzyıla tarihlenen çıplak bir genç heykeli (Res.6), orijinali MÖ 450'ye tarihlenen Attika kökenli bir Apollon heykelinin çok sayıda repliği arasında tüm ele geçmiş bir örnektir<sup>17</sup>. Kassel Apollonu'nun baş özellikleri ile Mustafa Kemal Paşa heykeli karşılaştırılabilir. Kassel örneğinde kahkül perçemlerinin uçları spiral bukleciklidir; yanaklar üzerindeki perçemler kulakları örter. Saç perçemleri alın üzerinde iki yana ayrılır. Kulaklar arkasından çıkan saç örgüsü ensede birleşir, çapraz yapar daha sonra uçları alın üzerinde düğümlenir. Saç, başın iki yanından omuz üzerine ve gövdenin ön tarafına doğru bukleler halinde iner.

### C. HEYKELİN GENEL ÜSLUP DEĞERLENDİRMESİ

Buraya kadar gövde, kol ve bacakların hareketi, ayrıca saçının işlenişiyle değerlendirilen Mustafa Kemal Paşa kökenli genç erkek heykeli Hellen bronz heykelleri ile kalite bakımından karşılaştırıldığında, yerel özellik taşıdığı ortaya çıkar. Sanatçı vücut oranlarında başarı sağlayamamıştır. Vücut detayları ise stilize edilmiştir. Hellenler kurdukları kolonilere ve sıkı bağları olan yerlere Hellen kültürünü de beraberlerinde taşımıştır (Langlotz 1963: 9). Kolonilerde ve Hellen etkili yerlerde oluşturulan Hellen ruhu ve işçiliği sanat eserlerinde bu etkiyi yansıtır. Ancak, anılan bu eserlerde saf Hellen özelliği görülmez. Aşağıda Hellen dünyası dışında kalan bölgelerde bulunmuş, ancak Hellen sanatı etkisini taşıyan heykeltraşlık örnekleriyle karşılaştırma yapılmıştır. Bu değerlendirmeler, Miletopolis kökenli heykelin yerel üslup taşıdığı savını destekler niteliktedir.

Selinus'da ele geçen bronz bir genç erkek heykeli, Selinus'un MÖ 5. yüzyıl bağımsız heykeltraşisi için önemli bir eser olarak kabul edilir ve MÖ 470'e tarihlenmek istenir (Langlotz 1963: 28, 74-75, Res.81). Heykel üslup bakımından Arkaik Dönem özelliği taşımaz, ancak Klasik Dönem'e de girmez. Heykelin Hellen kökenli bir orijinalden kopya edildiği düşünülür (Langlotz

<sup>16</sup> Bkz.: Ridgway 1970: Res. 94-95; Trillmich 1973: 252.; Lambrinudakis 1984: 257, replik ve varyantlar için bkz. 258, No: 599 a-t; 373, No: 36

<sup>17</sup> Schmidt 1966; Lambrinudakis 1984: 207, No: Apollon 295. Aynı orijinalin Hellen kökenli kopyaları için bkz.: 208, No: 295 f; Viemeisel/Gercke 1992

1963: 75). Ancak, orijinali ve yapan usta hakkında bir bilgi yoktur. Vücut oranlarında başarı sağlanamamıştır. Sol bacak taşıyıcıdır. Serbest sağ bacak öne çıkıntı yapar, hareket doğal değildir. Her iki ayak tabanı yere düz basar. Gövde çok uzun, adale kasları fazla belirgin değil, genital organ çocuk uzvu gibi işlenmiştir.

Yukarıda saç üslubundan söz edilen Kassel'de sergilenen Apollon heykelinin (Schmidt 1966; Vierneisel/Gercke 1992; bkz.:Res. 6) taşıyıcı sol bacağı, serbest sağ bacağı ve gövdenin bacaklara bağlı hareketi Mustafa Kemal Paşa heykeli ile yakınlık gösterir.

Napoli Milli Müze'de sergilenen Apollon'un Mantua tipi gövde kol ve bacakları Mustafa Kemal Paşa heykeliyle karşılaştırıldığında, gövde ve bacakların işlenişinde yakın benzerlik görülür (Karş. Ridgway 1970: Res.180). Sağ kol, Mantua örneğinde yana sarkıktır. Sol kol dirsekten kıvrık, ileriye doğru yukarıya eğimli uzanır. Başın sol yana dönüş hareketi, bakışların sol kol yönünde yoğunlaşması tespit edilen diğer benzerliklerdir. Bu tespitler Mustafa Kemal Paşa gencinin eksik sol kolunun restitüsyonu için fikir verir.

Roma, Palazzo dei Conservatori'deki bir genç erkek heykelinin başı<sup>18</sup> Omphalos Apollonu ve Mustafa Kemal Paşa gencinde olduğu gibi şakakları kapatan perçemlere sahiptir.

Herculaneum'daki Villa dei Papiri'de bulunmuş, Napoli Milli Müze'de korunan ve Roma Dönemi'ne tarihlenen bir büst<sup>19</sup>. Mustafa Kemal Paşa'da ele geçen heykel ile birlikte değerlendirilebilir. Bronz büste Arkaistik özellikler yanında Sert Üslup Dönemi başlarının özellikleri birlikte görülür. Kahkül perçemlerinin iki sıra oluşu Arkaik Döneme özgüdür. Perçemlerin saç örgüsü altından çıkma motifi Sert Üslup özelliğindedir. Saç örgüsü Mustafa Kemal Paşa heykelinde olduğu gibi kulak arkasından alınmış saç tutamlarının örülmesi ile yapılmış, ancak saç perçemleri büste spiral formludur.

#### IV. GENEL DEĞERLENDİRME VE TARİHLEME

Yukarıda sıralanan örneklerin yardımıyla Mustafa Kemal Paşa buluntusu bronz genç erkek heykelininin genel bir değerlendirmesi yapıldığında, Omphalos Apollonu ve Kap Artemision buluntusu orijinal bronz heykel ile

<sup>18</sup> Araba binicisi, Env. No: 988; Trillmich 1973: 250, Res.1-2

<sup>19</sup> Trillmich 1973:253-254, Res.5-6; Env. No: 5608

yakın benzerliklere sahip olduğu görülür. Omphalos Apollonu heykeltraş Kalamis'in eseri kabul edilirse, Mustafa Kemal Paşa'da ele geçmiş genç erkek heykelini de Kalamisin<sup>20</sup> yaptığı bir orijinal heykelin kopyası olarak kabul etmek mümkündür.

Kalamis'in eserleri arasında özellikle Burgaz körfezinin güneyinde kurulmuş, Apollonia Pontica için yaptığı Apollon Iatros kült heykeli<sup>21</sup> ve Atina Agorası'nda durduğu bilinen Apollon Aleksikakos heykelini burada konu etmek gerekir. Apollonia kenti için yapılan heykel MÖ 72/71'de L. Lucullus'un kardeşi M. Lucullus tarafından Roma'ya taşınıp Kapitol'e yerleştirilmiştir<sup>22</sup>. Apollon Aleksikakos heykeli ise MÖ 426'daki veba salgınında tanrıya adanmıştır (Neudecker 1999: 149; Dörig 1965: 138-139). Kalamisin eserleri hakkında kopyaların yardımıyla çeşitli öneriler vardır. Erken Klasik Dönem'e tarihlenen Omphalos Apollonu (Res.5), heykeltraşın Aleksikakos tipi olarak tanımlanmak istenir (Neudecker 1999: 149; Dörig 1965: 139). Omphalos Apollonu'nun Sert Üslup Dönemi'nin büyük bir ustasının eseri olduğu kesindir. Ancak, MÖ 5. yüzyılda her önemli usta bir Apollon heykeli yapmıştır. Kalamis bunlar arasında hiçbir eseri tanımlanamamış bir heykeltraştır. Kap Artemision'da denizden çıkarılan bronz heykel de Kalamis'e bağlanmak istenen Omphalos Apollonu heykeline benzer (Karş. Wünsche 1979: 77-111).

Hellen kökenli olduğu kesin bir başka heykel, Tiber-Apollonu da Kalamis'in Aleksikakos'una bağlanır (Dörig 1965: 231). Tiber Apollonu, Roma'da Tiber Nehri'nin yatağında bulunmuş, Roma Milli Müze'de korunan mermer bir heykeldir<sup>23</sup>. Orijinalinin bronz olduğu düşünülen heykel (Res. 7), MÖ 450 yıllarına tarihlenen Apollon tiplerine yakınlık gösterir. Tiber Apollonu'nu Kalamis veya Pheidias'ın eseri olarak tanımlamak isteyenler vardır (Lambrinudakis 1984: 258, No:600). Tiber Apollonu ile Kassel Apollonu'nun aynı heykeltraşın, muhtemelen Pheidias'ın eseri olduğu savunulur. J. Dörig, Attika kökenli sikke betimi ile Tiber Apollonu arasındaki benzerliğe dikkat çeker (Dörig 1965: 232). Sol bacak taşıyıcı, sağ bacak serbesttir. Sağ el yanda aşağı sarkar. Baş hafif sol yana dönmüştür. Saç, alın üzerinde ikiye ayrılıp banda sıkıştırılmıştır. Kulaklar arkasındaki saç bukleleri omuz üzerine iner.

<sup>20</sup> Kalamis, MÖ 5. yüzyılın tanınmış heykeltraşlarından biridir. Eserlerinin çoğunu Boiotia'da yapmıştır, bu nedenle Boiotialı olduğu düşünülür (Hatto 1969: 51).

<sup>21</sup> Strabon, VII, 6, 1; Appianus, Illyr. 30; Plinius, NH XXXIV 39; Neudecker 1999: 148; von Bredow 1996: 871; Danoff 1964: 448

<sup>22</sup> Pausanias, I, 3.4; Neudecker 1999: 148; Lambrinudakis 1984: 218; Simon 1984: 366, No:3

<sup>23</sup> Simon 1984: 373-374, No:38; 299, No: Apollo 38

Apollon Iatros kült heykeli, MÖ 450 yıllarına tarihlenmek istenir (Dörig 1965: 230; Ehrhardt 1989: 115-122). Apollonia'nın Gallus ve Volusianus Dönemi sikke betimleri bu tipi tanımlamada yardımcıdır (Lambrinudakis 1984: 218). Tanrı Apollon, cepheden sakin durmaktadır. Sağ bacak serbest, sol bacak ise taşıyıcıdır. Yana sarkan sol elinde yay, öne uzanan sağ elinde defne fidanı taşır. Baş sağ omuza dönüktür. Pompei'de sikke betimindeki tipe benzer, sağ elinde geyik, sol elde defne tutan genç erkek heykeli bulunmuştur. Heykel, Napoli Museo Nazionale'de korunmaktadır. Duruş motifi, sert üslup, alın üzerindeki perçem tacı ve saçın bukleler halinde göğüsler üzerine inmesi Arkaik üslup özellikleri taşır<sup>24</sup>.

Farklı yerlerden, çok sayıda heykel örnekleri ile yapılan karşılaştırmalar sonunda, Mustafa Kemal Paşa'da ortaya çıkarılan genç erkek heykelinin çıplak ayakta duran Apollon Kitharoidos tipleri ile yakın benzerlikleri tesbit edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa buluntusunun sol kolu eksiktir. Ancak sol yana dönük başın bakışlarının belirli bir noktada yoğunlaşması, Apollon Kitharoidos tipi dışında Apollon Philesios, Omphalos Apollonu (Res.5), Tiber Apollonu (Res.7), Kassel Apollonu (Res.6) tiplerinde de görülür. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa heykelinin sol yanında kithara dışında başka bir nesneyi de taşıması mümkündür. Bu, ok-yay veya defne dalı olabilir. Bazı Kitharoidos tiplerinde tanrı Apollon'un okdanlık taşıdığına yukarıda değinilmişti. Sol omuz yakınındaki çukur kithara taşımış olabileceğini düşündürür.

Mustafa Kemal Paşa kökenli sakin duran heykelin, yere tam basan ayakları ile taşıyıcı ve serbest bacakların motifi, Apollon Philesios tipi, Kritios Genci, Tiber Apollonu ve Apollon Iatros tiplerinde görüldüğü gibidir; sol bacak taşıyıcı, sağ bacak ise hafif önde serbesttir. Omphalos Apollonu'nda sağ bacak taşıyıcıdır (Res.5). Bu heykel tiplerinde vücut ağırlığının bir bacak üzerinde toplanması, buna bağlı biçimde vücut aksının hafif "S" şekli alışı, omuzlardan birinin geride, diğerinin yukarıda oluşu ortak özelliklerdir.

Mustafa Kemal Paşa genç erkek heykelinin diğer karşılaştırma malzemesi saçları olmuştur. Heykelin başı, Sert Üslup Dönemi baş örneklerine yakınlık gösterir. Başın arkasından gelip alın üzerinde uçları düğümlenen saç örgüsü, bunun altından çok sayıda saç perçeminin çıkması, heykelin Sert Üslup Dönemi etkisinde olduğunu belirler. Heykelin saç motifi, Omphalos Apollonu (Res.5), Kap Artemision'da denizden çıkarılmış orijinal yaşlı erkek heykeli (Res.4), Tiber Apollonu (Res.7) saç motifleri ile benzerliklere sahiptir. Bu bilgiler

<sup>24</sup> Simon 1984: 372, No: 32; 298, No: Apollon 32.

yardımıyla genel bir değerlendirme yapıldığında, Mustafa Kemal Paşa kökenli heykelin MÖ 460-450 yıllarına ait Hellen kökenli bir orijinalin kopyası olduğu anlaşılır. Ancak, heykelin orijinalini yapan ustayı belirlemek zordur. Omphalos Apollonu, Kap Artemision'da ortaya çıkarılmış sakallı erkek heykeli, Tiber Apollonu'nu etkileyen sanatçının eseri/eserleri bu heykeli de etkilemiştir. Omphalos Apollonu ile Kalamis arasında bağlantı kurulmak istenir. Ancak, Kalamis'in eserlerinin hiçbiri kesin biçimde tanımlanamamıştır.

Heykelin buluntu yeri antik Miletopolis kenti olarak tanımlanmak istenir, ancak anılan yerdeki sürdürülen arkeolojik araştırma ve incelemeler yetersizdir. Ortaya çıkan heykelin yapıldığı ve durduğu yer sorusuna tam yanıt vermek mümkün değildir. Karayollarının yol yapım çalışmalarında bir höyük 200 m uzunluk ve 50 m genişlikte kesilmişti. Burada çalışmaya konu bronz genç erkek heykelinin parçaları ile birlikte mimari parçalar da açığa çıkmıştır. Mimari parçalar, bezemelerinin yardımı ile MS 2. yüzyıl ikinci çeyreğine tarihlenirler. E. Schwertheim bu alandaki muhtemel bir yapıyı İmparator Hadrian'ın Zeus Soter ve Olympios olarak onurlandırıldığı bir tapınak olarak tanımlamak ister (Schwertheim 1983: 127). Bronz Apollon heykelini içinde bulunduğu kontekst ile birlikte MS 2. yüzyıla tarihlemek mümkündür; MS 2. yüzyılda kutsal alandaki (?) düzenlemeler sırasında bu alana yerleştirilmiş olmalıydı.



**KAYNAKÇA****Antik Kaynaklar**

- Aiskhylos, Agamemnon 1257, (Çev. H. W. Smith), The Loeb Classical Library, London 1926
- Appianus, Appian's Roman History II, (Çev. H. White), The Loeb Classical Library, London 1912, Illyr. 30
- Homeros, İlyada, (Çev. Azra Erhat ve A. Kadir), İstanbul 1996
- Lukianos, Anach, 7
- Pausanias, Description of Greece I, (Çev. W.H.S. Jones), The Loeb Classical Library, London 1958
- Plinius, Pliny Natural History IX, (Çev. H. Rackham), The Loeb Classical Library, London 1952
- Propertius, II.31.15-16
- Sophokles, Elektra 7, (Çev. F. Storr), The Loeb Classical Library, London 1926
- Strabon, The Geography of Strabo VII, (Çev. H.L. Jones), The Loeb Classical Library, London 1932

**Modern Kaynaklar**

- Akat 1977: A. Akat. "1975 Miletopolis Hafriyat Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XXIV-1*: 5-6
- Ashmole/Yalouris 1967: B. Ashmole ve N. Yalouris. *Olmia*.
- Benndorf/Niemann 1884: O. Benndorf ve G. Niemann. *Reisen im südwestlichen Kleinasien I. Reisen in Lykien und Karien*. Wien: 153-154
- Bilici 2002: H. Bilici. "Anadolu'da Apollon Betimleri", (TC İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Danışman: Prof.Dr. E.T. Tulunay, İstanbul
- von Bredow 1996: I. von Bredow. "Apollonia 2, Pontike", *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike I*. Stuttgart: 871
- Carratelli 1963/64: G.P. Carratelli. "Χρησμοί di Apollo Kareios e Apollo Klarios e Apollo Klarios a Hierapolis in Frigia", *Annuario della Scuola Archaeologica di Atene 61-62*: 252-357
- Danoff 1964: Chr. M. Danoff. "Apollonia, 2 Apollonia Pontica", *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike I*. Stuttgart: 448
- Dedeoğlu 1977: J. Dedeoğlu, "Miletopolis Kazısı 1975 - A Sondaj Çukuru Hafriyat Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XXIV-1*: 13
- Dörig 1965: J. Dörig, "Kalamis-Studien", *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts 80*, Berlin: 138-139, 230-232

- Erhat 1999: A. Erhat. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul
- Ehrhardt 1989: N. Ehrhardt. "Apollon Iatros", *Istanbuler Mitteilungen* 39: 115-122
- Flashar 1992: M. Flashar. *Apollon Kitharodos, Statuarische Typen des musischen Apollon*. Köln
- Hatto 1969: W. Hatto. "Kalamis", *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike* 3, Stuttgart: 51
- Heinrichs 1969: A. Heinrichs. "MEGARON im Orakel des Apollon Kareios", *für Papyrologie und Epigraphik* 4: 31-37
- Lambrinudakis 1984: W. Lambrinudakis. "Apollon", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) II, 1*. München: 184, 200, 207-209, 218, 243, 257-258, 373
- Langlotz 1963: E. Langlotz. *Die Kunst der Westgriechen in Sizilien und Unteritalien*. München
- Landwehr 1985: C. Landwehr. *Die Antiken Gipsabgüsse aus Baiae, Griechische Bronzestatuen in Abgüssen Römischer Zeit*. Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Forschungen 14. Berlin
- Landwehr 2000: *Die römischen Skulpturen von Caesarea Mauretaniae, Idealplastik männliche Figuren II*. Deutsches Archäologisches Institut. Mainz am Rhein
- Lullies 1956: R. Lullies. *Griechische Plastik, von den Anfängen bis zum Ausgang des Hellenismus*. München
- Nagele 1984: M. Nagele. "Zum Typus des Apollon Lykeios", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien* 55: 77-100
- Neudecker 1999: R. Neudecker. "Kalamis", *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike* 6, Stuttgart: 148-149
- Nilsson 1906: M.P. Nilsson. *Griechische Feste von Religiöser Bedeutung*. Leipzig
- Parke 1985: H.W. Parke. *The Oracles of Apollon in Asia Minor*. London
- Piccottini 1968: G. Piccottini. *Corpus Signorum Imperii Romani, Corpus der Skulpturen der römischen Welt, Österreich II, 1. Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Virunum*. Wien
- Pochmarski 1974: E. Pochmarski. *Das Bild des Dionysos in der Rundplastik der klassischen Zeit Griechenlands*. Wien
- Ridgway 1967: B.S. Ridgway. "The Bronze Apollo from Piombino in the Louvre", *Antike Plastik VII, 2*, Berlin: Fig.18
- Ridgway 1970: *The Severe Style in Greek Sculpture*. Princeton
- Robert 1955: L. Robert. "Apollons de Mysie. Apollon Kratesanos", *Hellenica* 10: 134-135

- Roscher 1894-1897: W.H. Roscher. "Lairbenos", *Lexikon II*, 2, Leipzig: 1802-1803
- Schmidt 1966: E.M. Schmidt. "Der Kasseler Apollon und seine Repliken", *Antike Plastik V*, Berlin
- Schwertheim 1983: E. Schwertheim. *Die Inschriften von Kyzikos und umgebung*. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 26, II, Miletupolis. Inschriften und Denkmäler. Bonn
- Simon 1957: E. Simon. "Beobachtungen zum Apollon Philesios des Kanachos", *Charites-Festschrift für E. Langlotz* (Ed. K. Schauenburg). Bonn: 38
- Simon 1984: "Apollon/Apollo", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) II, 1*, München: 298-299, 366
- Stemmer 1995: K. Stemmer. *Standorte, Kontext und Funktion antiker Skulptur. in der Abguss-Sammlung Antiker Plastik des Seminars für klassische Archäologie an der Freien Universität*, Berlin
- Stradonitz 1904: R.K. von Stradonitz. "Über den Apollon des Kanachos", *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaft 12*: 786
- Şahin 1999: N. Şahin. "Yeni Buluntular Işığında Lyralı Apollon Klarios İkonografisi", *Zafer Taşlıklioğlu Armağanı. Anadolu ve Trakya Çalışmaları*. Cilt 1, (Ed. N. Başgelen, G. Çelgin ve A.V. Çelgin), İstanbul: 208
- Şahin 2000: M. Şahin. *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*. Ankara, TTKY
- Taşlıklioğlu 1954: Z. Taşlıklioğlu. *Tanrı Apollon ve Anadolu ile Münasebeti*. İstanbul
- Taşlıklioğlu 1963: *Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar*. İstanbul.
- Trillmich 1973: W. Trillmich. "Bemerkungen zur Erforschung der römischen Idealplastik", *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts* 88: 250, 252-254
- Wernicke 1896: K. Wernicke. "Apollon", *Real-Encyclopädie II*, 49-50, 58
- West 1967: M. West. "Oracles of Apollo Kareios", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik I*: 183-188
- Wünsche 1979: R. Wünsche. "Der Gott aus dem Meer", *JdI* 94: 77-111
- Vierneisel/Gercke 1992: K. Vierneisel ve P. Gercke. *Der kasseler Apollon, Rekonstruktion und Annäherung*. München
- Zanker 1974: P. Zanker. *Klassizistische Statuen. Studien zur Veränderung des Kunstgeschmacks in der römischen Kaiserzeit*. Mainz am Rhein
- Ziegler 1969: K. Ziegler. "Kitharodia", *Kleine Pauly* 3, 223



**Resim 1:** Heykel, Cepheden; Apollon, Bronz Mustafa Kemal Paşa, Bursa Müzesi (T. H. Zeyrek)



**Resim 2:** Heykel, Arka Cepheden; Apollon, Bronz Mustafa Kemal Paşa, Bursa Müzesi (T. H. Zeyrek)



**Resim 3 :** Heykel, Sağ Profilden Baş Detayı; Apollon,  
Bronz Mustafa Kemal PaŐa, Bursa Műzesi (T. H. Zeyrek)



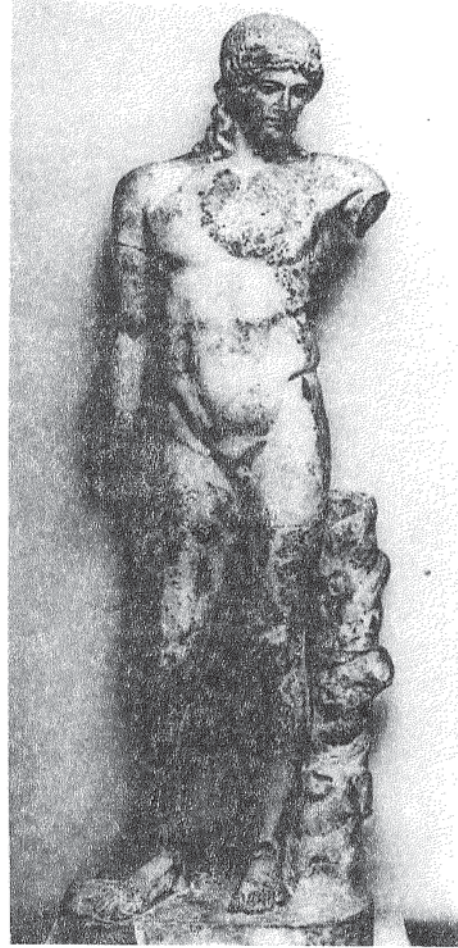
**Resim 4 :** Heykel, Sağ Profilden Baş Detayı; Zeus/Poseidon (?), Bronz  
Cap Artemision, Atina (Houser 1983:76)



**Resim 5 :** Heykel, Cepheden; Omphalos Apollonu, Mermer  
Atina (Ridgway 1984: Lev. 81)



**Resim 6 :** Heykel, Cepheden; Kassel Apollonu, Mermer Kassel (Studniczka 1907: Lev. 9a)



**Resim 7 :** Heykel, Cepheden; Tiber Apollonu, Mermer Roma (Fuchs 19870 Lev. 10)





## **MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN (MİLETOPOLİS?)\* BRONZ BİR BÜST: ATHENA**

*Turgut H. Zeyrek\*\**

### **EINE BRONZENE BUSTE AUS MUSTAFA KEMAL PAŞA (MİLETOPOLİS?): ATHENA**

Im archäologischen Museum von Bursa befindet sich eine Athena Büste. Die Inventarinformationen zu dieser Büste berichten, daß das Stück von einer Person namens Ismail Hakki Tamer aus der Şehit Kemal Sokak, im Stadtviertel Lala Şahin Paşa, im Landkreis Mustafa Kemal Paşa in Bursa gefunden wurde. Die Büste gelangte am 11.11.1982 in das Museum.

Das Ziel dieser Arbeit ist eine Untersuchung und Bewertung der Büste unter stilistischen und typologischen Aspekten.

Über den Fundort der aus Mustafa Kemal Paşa ins Museum gebrachte Athena Büste gibt es keine Angaben. Die vorhandenen Angaben zur Büste begrenzen sich auf die Informationen aus den Inventarbüchern. Mit Hilfe dieser Informationen können auch keine Feststellungen zum Standort gemacht werden. Fundort, Herstellungsort sowie Standort bleiben somit unbekannt. Die vorhandenen Belege und Funde bringen keinen Beweis dafür, daß diese Büste tatsächlich aus Miletopolis stammt.

Typologische Untersuchungen zeigen, daß diese Büste Ähnlichkeiten mit "Athena Vescovali" aufweist. Aufgrund der Ähnlichkeiten muß bei dieser Büste von einem Bronzereplik des "Athena Vescovali" Typus ausgegangen werden. Aufgrund der weiten Verbreitung des Typus "Athena Vescovali" und die hohe Anzahl an Repliken, die an voneinander weit entfernten Orten gefunden worden sind, ist eine Feststellung des Produktionsortes schwierig.

Es steht fest, daß diese Büste eine Kopie aus römischer Zeit ist. Es existieren viele Repliken der Athena Vescovali, die aus verschiedenen Epochen stammen. In Verbindung mit der Büste können keine kontextuellen Funde, die möglicherweise bei der Datierung als Hilfe dienen könnten, nachgewiesen werden.

Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunan heykeltraşlık eserleri içerisinde bir Athena büstü yer almaktadır (Res.1-3); envanter kayıt bilgilerinden eserin İsmail Hakkı Tamer isimli bir şahıs tarafından Bursa İli, Mustafa Kemal Paşa İlçesi Lala Şahin Paşa Mahallesi Şehit Kemal Sokak'adresinde bulunduğu ve 11.11.1982 tarihinde müzeye geldiği anlaşılır. Bu çalışmada üslup ve tipoloji açısından bu büstün değerlendirilmesi amaçlanmıştır<sup>1</sup>.

Müzenin arşivindeki fotoğraf eserin buluntu durumunu gösterir (Res.4). Fotoğrafa göre büst, restore edilmeden önce baş kısmı gövdeden kırılmış halde iki parça olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut parçalar İstanbul Arkeoloji Müzesi laboratuvarında restore edilmiş ve konservasyonu yapılmıştır.

Büstün tipolojik ve stilistik değerlendirmesini benzer heykeltraşlık eserleri yardımıyla yapmak mümkündür. Kopyaların sayıca fazla olması, orijinalinin ait olduğu dönemde ve sonrasında tanınmış ve sevilen bir eser olduğunu kanıtlar. Stilistik karşılaştırma yapılmadan önce bronz büstü kısaca tanımlamak yararlı olacaktır.

## I. GENEL TANIM

Bursa Arkeoloji Müzesi, Envanter No: 8709

Bronz

Yükseklik: 63.5 cm; Genişlik: 41.5 cm.

Büstü genel olarak üç bölümde değerlendirmek mümkündür; miğferli baş, vücudun göğüsten yukarısının betimlendiği gövde kısmı ve kaide (Bkz. Res.1-3).

Baş, kendi sol yanına dönmüş ve hafif sola eğiktir. Korinth tipi miğferi başın gerisine doğru kaydırılmış, böylece yüz açıkta bırakılmıştır. Miğferin

\* Karş.: "Mustafa Kemal Paşa'dan (Miletopolis?) Bronz Bir Heykel: Apollon", dipnot (\*).

\*\* Dr. Turgut Hacı Zeyrek, Arkeolog, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi TR-34459 Beyazıt-İstanbul, zeyrekturgut@yahoo.de

<sup>1</sup> Bursa Müze Müdürlüğü ve TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkilileri çalışmanın gerçekleşmesi için gerekli izinleri vermiş ve yakın ilgilerini esirgememiştir (TC Bursa Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Müze Müdürlüğü'nün 27.05.2002 gün ve 709/516 sayılı yazısı; TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 13.06.2002 gün ve 9346 sayılı yazısı). Anılan kurumların sayın yönetici ve çalışanlarına yakın ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmadaki fikirlerimi destekleyen ve yapıcı katkılarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Elif Tül Tuğunay'a şükran borçluyum. Çeşitli yardımlarını esirgemeyen sayın Ali Akkaya, Ahmet Aydın, Funda Ünal ve değerli arkadaşım Tunc Phillip'e, ayrıca Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin sayın yetkililerine teşekkür ediyorum.

kalathosu yassı, basık yayvan yarı ovaldır (Uzunluk: 17 cm; Yükseklik: 12 cm). Alınlık geriye doğru basıktır. Enselik kısmı kalathosa yuvarlatılmış bir hatla bağlanır ve ensede iç bükey yuvarlak bir girinti (Genişlik: 2.1 x 2.7 cm) oluşturur. Miğferin enseliği geniş bir "S" kıvrım yapar, alt ucu ise saç topuzu üzerinden kalathosun içerisine girer. Yanlarda boyunu koruyan siperlikler enseliğin uzantısı biçimindedir. Siperliğin boyun yanlarına gelen kısımlarının alt ucu enseden itibaren geniş yuvarlak bir yay çizer. Kulaklar hizasında saç ile miğfer arasında boyun siperliğinden ayrı parçalar yer alır. Bunlar, saç kütlesi üzerinden kıvrılır ve miğfer içine girer. Miğferin ön kısmını yüzü koruyan vizörü (yüzlüğü) oluşturur. Vizörün yüzeyi geniş, yayvan biçimde yuvarlatılmıştır (Genişlik: 11.3 x 17 cm). Alın kısmı üçgen bir alan oluşturur (4.6 x 4.6 cm). Yanlarda boyunluk kısmı ile birleşir. İki yandaki bu birleşme noktalarından yarım yuvarlak yay çizen alt kenar altta çene ucuna doğru uzar. İki yandan gelen uçlar orta noktada (iki yandaki ölçü aynıdır: 6.2 cm) burun siperliğine kadar uzanan (6.2. cm) kesikte birleşir. Vizörün kalınlığı çene alt ucuna doğru artar.

Üçgen alınlık alanı simetrik oval iki göz oyuğu (Genişlik: 1.8 x 6.3 cm) ile sınırlanır. Göz boşluklarının arasında aşağı doğru genişliği aratan ve yüz maskı üzerinde çıkıntı yapan şerit biçiminde burun koruyucu kısmı bulunur (Uzunluk: 6.3 cm).

Saçlar önde miğfer altında, alın üzerinde ortadan iki yana ayrılır. Alın üzerinde tek merkezden gelen uzun hafif dalgalı tek hat oluşturan perçemler, yanlarda kulak üzerini kapatacak biçimde toplanır. Bu kütleli saç uzantıları kulakların arkasından geriye yukarı kıvrım yapar ve topluca miğferin içine girer. İki kulağın arkasından çıkan eş merkezli diğer saç uzantıları yine uzun hafif dalgalı tek hat oluşturur. Önden gelip, miğfer altına giren saçlar kulak altından çıkan saçların üzerini kapatır. Kulak arkasından çıkan saçlar, başın iki yanından enseye doğru toplanır ve ensede kısa küt bir kütle oluşturur. Ensede oluşan bu topuzun ucu kabaca işlenmiştir ve düz biter.

Alın boşluğu üçgen oluşturur. Alın ve yüz yuvarlak hatlıdır. Yüz çeneye doğru uzar. Çene ucu yuvarlatılmıştır. Gözler simetriktir. Üst göz kapağı alt göz kapağının üstüne biner. Keskin hatlarla belirtilmiş kaşlar geniş yay çizerek burun ile birleşir. Burun keskin hatlıdır ve alının uzantısı görünümündedir. Burun deliği yuvarlaktır. Burun kanalının iki yan yüzeyi üçgen alan oluşturur, yüze bağlanışı yuvarlatılmış hatla olur. Üst dudak ince, yukarı doğru dışa açık,

alt dudak etli ve dolgundur. Açık ağız ve etli dudaklar hafif nefes alıyor görünümü verir.

Boyun, kısa silindirik formludur. Başın sol yöne dönüş hareketiyle bağlantılı olarak boyun sol yana eğiktir. Boyunun sağ yanı, sol yandan daha uzundur.

Gövde, göğsün üst kısmıyla tasvir edilmiştir. Sağ omuz aşağıda, sol omuz yukarıdadır. Khiton ve mantoludur. Sağ geriden gelen mantonun tomarı sol omuz üzerinden önde aşağıya doğru üç derin kıvrım yaparak sarkar. Ortadaki kıvrım sağ yandaki kıvrım üzerine biner. Sol koltuk altından sağ omuza uzanan bir aigis taşır. Aigis vücudun sağ yanını, sağ omuz başından göğüs hizasına kadar mevcut bölümü, açıkta bırakır, solda manto tomarının altında devam eder. Aigisin alt kenarı yılan başlı şerit ile sınırlıdır. Aigisin boyunluk kesimi sağ omuzdan sol koltuk altına uzanan geniş yay çizer. Khitonun boyun açıklığı ve sol göğüs üstü bölümü aigisin üst kısmında işlenmiştir. Giysinin kıvrımları belirgindir. Aigisin sağ kenar şeridinde bir yılan başı "S" kıvrımlı çıkıntı yapar. Aigisin yüzeyi ise pul bezeklidir. Pullar üst üste balık pulu şeklinde işlenmiştir. Pulların alt ucu oval biter. Üst kenarları düzdür ve üst orta noktalarından başlayıp aşağı doğru düz inen orta çizgisi vardır. Aigis altından göğüslerin yuvarlak hatları belirgindir. İki göğüs arasındaki çukurlaşan alanda, sağ göğüse daha yakın, sağ yukarıdan sol aşağı yönde eğimli duran bir Medusa başı yer alır. Medusa başı iki yanda kanatlıdır. Yuvarlak madalyonu andıran başta, alın geriye doğru basıktır. Alın iki yana ışınal açılan saç perçemleri sınırlar. Yüz yuvarlak ve dolgundur. Burun, kaşların ortada kesişen uzantısı biçimindedir. Alt dudak etli ve dolgundur. Boyun belirtilmemiştir. Başın iki yanından gelen yuvarlak şeridin iki ucu çene altında düğüm yapar. Aigisin arkada omuz üzerinden dolanan ucu ile önde göğüs üzerinden sağ omuza uzanan ucu, sağ omuz üzerinde bir yılan düğümü ile birbirine bağlanır.

Büst, dörtgen kesitli arka desteğinin uzantısı ile bir kaide üzerine oturur; kaideye oturan yüzey ile büstün alt kıvrım sınırı arasında kalan cephe yüzeyinde Athena'nın adı (AΘHENE) okunur. Kaide alt ve üst yüzeyi kenarları yuvarlatılmış daireseldir; üst çap daha küçüktür ve alt yüzeye doğru yayvanlaşan iç bükey boğumla alt yüzeye bağlanır.

## II. BENZERLERİ İLE TİPOLOJİK VE STİLİSTİK KARŞILAŞTIRMA

Yukarıdaki genel tanımından da anlaşıldığı gibi büst, Athena'ya aittir ve kazı buluntusu değildir. Bursa Müzesinde korunan bronz Apollon heykeli gibi bu da Mustafa Kemal Paşa'da ortaya çıkarılmıştır. Apollon heykelinin ele geçtiği bölgede Miletopolis kenti lokalize edilmek istenmektedir<sup>2</sup>. Bu değerlendirmeler doğru kabul edilirse, Athena büstünün de Miletopolis kökenli olması muhtemeldir. Miletopolis'in darp ettirdiği sikke tipleri Athena'nın kent için önemini ortaya koyar. MÖ 4. yüzyılda Atina ile yakın bağlantısı olan Hellen kentlerinin sikke darplarında Athena başlı sikke tipleri de yer alır<sup>3</sup>. Miletopolis de MÖ 4. yüzyılda Athena başlı sikkeler darp eder<sup>4</sup>. Bu sikkeler Miletopolis ile Atina arasında sıkı bir bağın varlığını kanıtlar<sup>5</sup>. Athena başlı sikkelerin darbı Miletopolis'te MÖ 3. yüzyılda da sürdürülmüştür (Schwertheim 1983: 120; Şahin 2000: 19).

Mustafa Kemal Paşa'da ele geçen bronz Athena büstü, sikke tipleri ile birlikte değerlendirildiğinde tanrıçanın Miletopolisliler'in dinsel hayatında ayrıcalıklı yerini işaret eder. Atina'nın kentteki sikke tipini belirleyecek kadar güçlü etkisi her alanda olduğu gibi kentteki heykeltraşi sanatını da yönlendirmiş olmalıdır. Ancak, bu konuda mevcut bilgiler, açığa çıkarılmış buluntu ve kalıntılar yetersizdir. İleride yapılacak araştırmaların sonuçları muhtemelen bu konudaki eksikleri de tamamlayacaktır.

Heykeltraşi literatüründe tesbit edilmiş Athena'ya ait pek çok heykel tipi vardır. Bu heykeltraşlık eserleri yardımıyla Bursa'daki bronz Athena büstünün tipolojik ve stilistik değerlendirmesini yapmak mümkündür. Athena'nın heykelleri arasında "Athena Vescovali" (Res. 5) ve "Athena Rospigliosi" (Res. 6-7) tipleri ile bunların tesbit edilen çok sayıda repliği, Bursa'daki büst ile şaşırtacak derecede tipolojik benzerlik gösterirler. Dolayısıyla, Bursa Athena'sını Vescovali ve Rospigliosi tipleri ile birlikte ele almak gerekir.

<sup>2</sup> Miletopolis'in lokalizasyonu kesinleşmemiştir. Ancak, E. Schwertheim Kemal Paşa'da Apollon heykelinin ortaya çıkarıldığı alanı (Bkz.: Akat 1977: 5) Miletopolis kentinin kurulduğu alan olarak tanımlamak ister (Schwertheim 1983: 90).

<sup>3</sup> K.D.S. Lapatin, *The Ancient reception of Pheidias' Athena Parthenos*.

<sup>4</sup> Bkz.: K.D.S. Lapatin. *The Ancient Reception of Pheidias' Athena Parthenos: The Visual Evidence in Context*. Boston University. [www.open.ac.uk/Arts/cc96/lapatin.htm](http://www.open.ac.uk/Arts/cc96/lapatin.htm); Schwertheim 1983: 117-118; Şahin 2000: 18; Worth 1892: 91-93, Miletopolis sikke tipleri No: 1, 5, 6-7, 10, 12, 15, Lev. XXI, 1 ve 5.

<sup>5</sup> Bkz.: K.D.S. Lapatin. *The Ancient Reception of Pheidias' Athena Parthenos*; Schwertheim 1983: 118; Şahin 2000: 19

Athena Vescovali ve Athena Rospigliosi tiplerinin farklı dönemlere tarihlenen kopyalarının sayıca fazla olmaları, ayrıca birbirinden uzak farklı bölge ve yerlerde ortaya çıkarılmış olmaları orijinallerinin yapılmış olduğu dönemde ve sonrasında tanınmış ve sevilen bir eserler olduğunu kanıtlar. Athena Vescovali adını St. Petersburg'daki bir replikten alır (Res. 5); Athena Rospigliosi ise bugün durduğu yer olan "Casino de Palazzo Pallavicini Rospigliosi" (Roma) ile isimlendirilir (Altripp 1996: 83; Res. 6-7).

#### A. ATHENA VESCOVALİ TİPİ

W. Schürmann, Athena Vescovali tipini ayrıntılı biçimde çok sayıda replikleri ile birlikte irdelemiş, bu heykel tipi ile ilgili yeni sonuçlar ortaya koymuştur (Schürmann 2000: 37-90). St. Petersburg'daki Athena Vescovali tipini belirleyen heykelde (Res. 5) Athena'nın gövde, kol ve bacak hareketi Klasik Dönem'e özgü ponderation kuralına uygunluk gösterir. Peplosludur, omuzunda manto, göğüsleri üzerinde aigis taşır. Sağ bacak taşıyıcıdır. Sol bacak hareketlidir; bacak öne çıkıntı yapar, baldır dizden itibaren elbise içinde arkaya doğru hafif yanda ve geriye çekiktir. Belin sol yanı sol omuz ile birlikte yukarı doğru kalkıktır. Bel ve omuz aksı birbirine paralel hareket eder, böylece gövdede belirgin bir gerginlik oluşur. Sol kol açı yaparak bükülür ve bele dayanır. Peplosun boyun açıklığı bölümü aigisin üstünden görülür. Mantosu sol kolu örter, diz kapağının üzerine kadar aşağı sarkar. Sol omuz üzerinde katlar oluşturan manto kıvrımları birlikte eğimli biçimde sırta ve sağ koltuk altından öne doğru uzanırlar. Göğüs üzerinde yüzeyi pul bezekli bir aigisi vardır. Aigis sağ göğüsü açıkta bırakır ve sol yanda beli saran kumaş tomarının üzerinde göğüsü kapatır. Aigisin alt kenarında dört yılan işlenmiştir. Uzun ince boyun hafif sağa yönelir, baş ise geriye ve sola döner, aynı yöne eğilir ve hafif geriye yatıktır. Yüz detaylarında kaş, burun ve ağız "T" formu oluşturur. Oval biten çene ucu bu sertliği yumuşatır. Ağız küçüktür ve dudaklar hafif aralıktır. Yüksek üçgen alının tepe noktasında saç ikiye ayrılır. Dalgalı perçemler halinde işlenmiş saçlar, yanlara doğru toplanır. Kulaklar üzerindeki deri siperliğin altından miğferin içine girerler. Kulaklar arkasında saç perçemleri düzensiz biçimde karışıktır. Saç ensede bir halka ile toplanır, dalgalı biçimde aşağı sarkar. Baş üzerinde geriye kaykık miğfer hafif sağa eğimli ve sola dönüktür.

### B. ATHENA ROSPIGLIOSI TİPİ

Athena Rospigliosi heykeli (Res.6-7), ince uzun genç kız görünümü veren gövdeye sahiptir. Heykeldeki harekette yer yer kesilen devamlı bir ritmik üslup izlenir. Bakışlarda anlam dolu bir ifade vardır. Elbise kıvrımları oldukça derin işlenmiştir. Heykel cepheden görülmek üzere yapılmıştır, ancak bakışlar eğimlidir. Ele geçen baş repliklerinde yüzün sol yarısının daha dar olduğu, sağ yana göre daha sert bir dönüş yaptığı, sol gözün daha derinde durduğu, ağız açıklığında dudakların sol yanının sağa göre daha kısa ve sert bir kıvrım yaptığı gözlenir. Başın sol ve sağ yanı arasındaki asimetri bariz biçimde belirgindir (Borbein 1971: 32). Athena heykelleri için karakteristik olan uzun giysi yerine uzun kollu khiton giyimlidir. Bunun üzerinde bir manto taşır. Aigisinin yıldızlar ile bezeli olması ile ayrılır. Aigisin üst kısmında khitonun boyun kısmı görülür. Heykelin duruş motifinden sol bacağı taşıyıcı olduğu ancak vücut ağırlığının tümüyle bu bacağa yüklenmediği, yanda sarkan manto ile dengelendiğini gösterir. Pathos ve kontrol altında tutulan huzursuz ifade heykel için belirleyici ayrı bir özelliktir.

Athena Vescovali ile Rospigliosi tiplerinin başları birbirinden ayırt edilemeyecek derecede benzeşirler (Karş. Res.5 ve Res.6-7). Athena Rospigliosi heykelinin yüz detaylarında "T" formuna daha katı bağımlı kalınmıştır.

Her iki Athena tipinin heykel başları yanyana konulduğunda stil yönünden birbirinin benzeri oldukları görülür (Altripp 1996: 91). Ancak, Athena Vescovali'nin başı dönüş hareketi yaparken kendi ekseninde kalırken (Res.5) Athena Rospigliosi (Res.6-7) tipinin başı sol yana eğimli daha sert bir dönüş yapar. Başın bu hareketi Athena Rospigliosi tipi için belirleyici özellik kabul edilir (Altripp 1996: 87, 94). Bu özelliklerden yola çıkarak Bursa'daki Athena büstünün başı ile stilistik karşılaştırma yapılabilir (Res.1-3). Başın sol yana dönüş hareketinde, baş kendi duruş eksenini sınırlarından fazla uzaklaşmaz, boyun sol yana eğim yaparken gergindir, ancak Rospigliosi'de görüldüğü gibi taşkın değildir.

Athena Vescovali MÖ 5. yüzyıl sonu Athena tipinin bir tekrarıdır<sup>6</sup> ve MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı dönem üslubunun özelliklerini taşır (Schürmann 2000: 75). Taşıyıcı ve hareketli bacak değişimi sol elin hareketli bacak yönünde bele dayalı motifi, kabartmalarda MÖ erken 4. yüzyıldan beri uygulanır. Söz konusu üslup büyük plastikte ilk kez Sophokles'in MÖ 340/330 yıllarında

<sup>6</sup> Schürmann 2000: 75; ve krş. Campana Tipi ; Fuchs 1992: 191 vdd. No 28

yapıldığı düşünülen heykelinde kendini gösterir<sup>7</sup>. W. Schürmann, Athena Vescovali'yi Sophokles'den biraz daha sonraya MÖ 330/320'ye tarihlemek ister<sup>8</sup>. Athena Vescovali'nin Roma Dönemi kopyalarının sayıca fazla oluşu heykelin orijinalinin Roma Döneminde de tanınmış ve sevilen bir eser olduğunu kanıtlar. Heykelin yapıldığı yer ve sanatçısının kim olduğu tesbit edilememiştir. W. Schürmann yaptığı çalışmasında değerlendirdiği repliklerin çoğunun Hellen Bölgesi kökenli oluşundan yola çıkarak heykelin bronz olduğu düşünülen orijinalinin durduğu yerin Atina (Schürmann 2000: 77), yapan sanatçının ise Pausanias'ın verdiği bilgilere dayandırarak Praksiteles'in öğrencilerinden birisi (Schürmann 2000: 77-80) olabileceğini belirtir. Ancak, bunu somut biçimde kanıtlayamaz.

Athena Vescovali gibi Athena Rospigliosi'nin yapıldığı yer, sanatçısı ve tarihlenmesi konuları pekçok araştırmaya konu olmuş, ancak somut bir sonuç elde edilememiştir<sup>9</sup>. Athena Rospigliosi tipine bağlanmak istenen repliklerin sayısı da Vescovali'de olduğu gibi fazladır (Borbein 1971: 29). Rospigliosi tipinin orijinalinin Timotheos'un bir eseri olduğundan söz edilse de bunu kanıtlayan somut bilgi yoktur (Borbein 1971: 29-30). Rospigliosi'deki Athena heykelinin orijinalinin tarihlenmesi hususunda farklı görüşler vardır. Rospigliosi tipi, A. H. Borbein'den önce yapılan araştırmalarda MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir<sup>10</sup>, A. H. Borbein ise yaptığı yeni değerlendirmelerin ışığında bu heykel tipini MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı içerisinde bir yere yerleştirmek ister<sup>11</sup>. W. Schürmann ise heykeli MÖ 310'a tarihler (Schürmann 2000: 76). Heykelin pathetik ifadesi, baş hareketi MÖ 4. yüzyıl ortası bağımsız heykelleri için yaygın bir uygulama değildir, ancak gövdedeki kontraposta bu dönemde sıkça rastlanır (Borbein 1971: 34-35).

### III. GENEL DEĞERLENDİRME VE TARİHLEME

Mustafa Kemal Paşa'dan müzeye getirilmiş Athena büstünün buluntu yeri kesin belirlenememiştir. Buluntu yeri ile ilgili bilgiler sadece envanter kayıtlarıyla sınırlıdır. Envanter bilgileri, büstün durduğu yeri de belirlemeye

<sup>7</sup> Schürmann 2000: 76; Alscher 1956: 65 vdd. Res.22

<sup>8</sup> Schürmann 2000: 76. Ayrıca, Vescovali'nin baş tipinin de bu tarihi desteklediğini belirtir bkz. Schürmann 2000: 76

<sup>9</sup> Bkz.: Altripp 1996: 83-94; Borbein 1971: 29-43; Schürmann 2000: 37-90

<sup>10</sup> Karş. Borbein 1971: 30 ve Altripp 1996: 94

<sup>11</sup> Hellen filozoflarının heykelleri ile yapılan üslup karşılaştırmaları yardımıyla Athena Rospigliosi tipi, Sophokles (MÖ 340/330)-Aischines (yaklaşık MÖ 315) ve Demosthenes'in (MÖ 280) etkin olduğu dönem çerçevesinde değerlendirilmek istenir bkz.: Borbein 1971: 35-36



yetmez. Bu nedenlerle eserin yapıldığı yer ve durduğu yer belirsizdir. Mevcut belgeler ve bulgular bu büstün Miletopolis kökenli olduğunu somut biçimde kanıtlamaz.

Tipolojik karşılaştırmalar, bu büstün “Athena Vescovali” tipine yakın benzerliklerini ortaya koymuştur. Bu nedenle Athena Vescovali tipinin bir bronz repliği söz konusudur. Vescovali tipinin yaygın oluşu, birbirinden uzak pekçok yerde örneklerinin ortaya çıkması, repliğin yapıldığı yerin tesbitini zorlaştırır.

Athena büstünün Roma dönemine ait bir kopya olduğu kesindir. Ancak, Athena Vescovali tipinin benzer replikleri çok farklı dönemlere aittir. Kontekst buluntusu olmadığından başka tarihlendirme yöntemlerinden yararlanma imkanı da yoktur<sup>12</sup>.

<sup>12</sup> Apollon heykelinde mimariye ait bezeme parçaları yardımcı olmuştur.

**KAYNAKÇA**

- Akat 1977: A. Akat. "1975 Miletopolis Hafriyat Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XXIV-I*: 5
- Alscher 1956: L. Alscher. *Griechische Plastik III*.
- Altripp 1996: I.E. Altripp. "Zu den Athenatypen Pospigliosi und Vescovali, Die Geschichte einer Verwechslung", *Archäologischer Anzeiger*: 83
- Borbein 1971: A. H. Borbein. "Die Athena Rospigliosi", *Marburger Winkelmann-Programm 1970*: 32
- Busignani 1982: A. Busignani. *Die Heroen von Riace. Statuen aus dem Meer*. Frankfurt am Main
- Fuchs 1987: W. Fuchs. *Zu Neufunden klassisch-griechischer Sculptur*.
- Fuchs 1992: M. Fuchs. *Glyptothek München. Katalog der Sculpturen VI*
- Houser 1983: C. Houser. *Greek Monumental Bronze Sculpture*. London
- Ridgway 1984: B.S. Ridgway. *Roman Copies of Greek Sculpture: The Problem of the Originals*. Ann Arbor
- Schürmann 2000: W. Schürmann. "Der Typus der Athena Vescovali und seine Umbildungen, mit einem Beitrag von Alexandros Mantis", *Antike Plastik 27*: 37-90
- Schwertheim 1983: E. Schwertheim. *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung, Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 26, II, Miletupolis*. Inschriften und Denkmäler. Bonn
- Studniczka 1907: F. Studniczka. *Kalamis, Ein Beitrag zur griechischen Kunstgeschichte*, Bd. XXV, Leipzig
- Şahin 2000: M. Şahin. *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*. Ankara, TTKY
- Worth 1892: W. Worth. *Catalogue of the Greek Coins of Mysia*, London.



**Resim 1 :** Büst, Cepheden; Athena, Bronz Mustafa Kemal Paşa, Bursa Müzesi (T. H. Zeyrek)



**Resim 2 :** Büst, Arka Cepheden; Athena, Bronz Mustafa Kemal Paşa, Bursa Müzesi (T. H. Zeyrek)



Resim 3 : Büst, Sağ Yandan; Athena, Bronz Mustafa Kemal Paşa, Bursa Müzesi (T. H. Zeyrek)



Resim 4 : Büst, Cepheden, Buluntu Durumu: Athena, Bronz Mustafa Kemal Paşa, Bursa Müzesi (T. H. Zeyrek)



**Resim 5 :** Heykel, Cepheden; Athena Vescovali Tipi, Mermer St. Petersburg, Ermitage (Schürmann 2000: 41, Res.6)



**Resim 6 :** Heykel, Sol Yandan; Athena Rospigliosi Tipi, Mermer Floransa, Uffizien (Borbein 1971: Lev. 6)



**Resim 7 :** Heykel, Sol Yandan; Athena Rospigliosi Tipi, Mermer Floransa, Uffizien  
(Borbein 1971: Lev. 7)